

Szilágyi Márton: *Torlódások. Tanulmányok a 19. század második felének prózaepikájáról*

Budapest, Kalligram, 2025, 238 l.

A 19. század második felének prózaepikáját elemző tanulmánykötetében Szilágyi Márton arra tesz javaslatot, hogy a korszakban egymásra torlódó irodalmi hagyományok által kitermelt szövegeket (és modernségképzetet) olyan kontinuumként képzeljük el, amely egyfelől a 20. századi tendenciák felé tart, másfelől viszont korábbi tradíciókba nyúlik bele. A kötetcímmé emelt koncepció – *Torlódások* – nem teljesen új, *A Nyugat hőskora és háttere* című monográfiájában Fenyő Mario például általánosan elismert tényként rögzíti, hogy a *Nyugat* indulását katalizáló irodalmi térre a „torlódott fejlődés” volt jellemző.¹ Ehhez képest Szilágyi felvetése azt a fontos szemléletbeli elmozdulást jelzi, amely a magyar irodalmi modernség kezdeteit *nem* a *Nyugathoz* köti. A *Torlódások* szerzője a századvég termékeny köztességét sem egy lázadás- vagy haladáscentrikus nézőpontból értelmezi, hanem azt a kevésbé magától értetődő folyamatot kutatja, ahogy az egyes szövegek átmentenek és továbbépítenek már adva levő hagyományokat, és ebben a mozgásban az egyidejű egyidejűtlenség termékeny irodalomtörténeti helyzete halmozódik fel.

Az újraolvasásra kiválasztott (és ajánlott) regények és novelláskötetek szelekcióját ugyanakkor legalább annyira motiválta valamely irodalomtörténet-írói adósság lerovása – legyen szó szintetizáló, feltáró, kinagyító, pontosító, pótló, (re)kanonizáló célkitűzésről –, mint egy előzetes tétel igazolása. A vizsgált szövegek keletkezési ideje szerint összeálló kötet így elsősorban nem teleologikus indíttatású, hanem olyan rend, amelyben kirajzolódnak azok az összefüggések, amelyeket Szilágyi a kötet vezérfonalaiként nevez meg és értelmez: *A karthauzi* rejtett hatástörténete, irodalom és popularitás viszonya, valamint a 19. század végi novellaciklusok kötetsszervező poétikája. A tizenegy (a *Bevezetéssel* tizenkét) tanulmányt összefogó kötet ismertetésében többé-kevésbé ezt a csoportosítást követem.

A *Bevezetés* belső arányait tekintve úgy tűnik, Szilágyi különösen érdekelt Eötvös József első regényének késő 19. századi hatástörténetében. Részletekbe menően ismerteti azokat a forrásokat, amelyek alapján *A karthauzi* késleltetett hatása feltételezhető, de nem igazolható, hogy aztán két tanulmányban bizonyítsa hipotézisét – ezek az *Érzékenység és ironia* (Toldy István: Anatole), illetve *Az „Örök Szerelem éneke” és a fausti alku* (Ambrus Zoltán: Midás király). Szilágyi annak a szerkezeti megoldásnak

¹ FENYŐ Mario, *A Nyugat hőskora és háttere*, ford. GELLÉN József, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2001, 54.

az újrafelhasználásából indul ki, amely egy traumatikus élménnyel – Eötvösnél és Toldynál egy-egy szerelmi csalódással, Ambrusnál a gyásszal – magyarázza a főhős jellemének radikális változását. Az *Anatole* (1872) erős tematikus-intertextuális kapcsolódása *A karthauzihoz* még a mellékszereplők valamelyes megfeleltetését is lehetővé teszi, az összehasonlítás tétje azonban annak a kimutatása, ahogy Toldy egyfelől megőrzi, másfelől pedig átalakítja az érzékenység hagyományának Eötvösnél megismert változatát. Az *Anatole* narratív összetettségét (keretes elbeszélés, rezonőr-narrátor, naplóbetétek, ironia) (f)elismerő nézőpont tehát nemcsak a regény árnyaltabb interpretációjához vezet, de azt a regényszerkesztési módot is felfedi, amely az előző nemzedék egy reprezentatív művét értelmezi újra – Szilágyi másik példája erre *A szív örvényei* című Kemény-elbeszéléshez hasonlóképp viszonyuló *Álmok álmodója*.

A *Torlódások* nem tartalmaz az Asbóth-regényt önállóan tárgyaló tanulmányt, de kanonikus műként fontos viszonyítási (cél)pontja a szerzőnek. Talán „helyette” került be a kötetbe Reviczky Gyula *Apai örökségének* az értelmezése, amelyet Szilágyi Toldy és Asbóth (illetve a szintén csak párhuzamként említett Arany László) műveire hivatkozva sorol a nemzedéki dezillúzió kései, immár a személyes kiábrándultságot és csalódást megjelenítő áramához. Bár a *Bevezetésben* Szilágyi elhárítja ennek célzatos elemzését, mégis sokat megmutat magyar- és világirodalmi, filozófiai előzményeiből, valamint alakulástörténetéből, miközben az elemzés alapvetően egy irodalomtörténeti dilemma felgöngyölítésére törekszik. *Egy átírás tanulságai* (Reviczky Gyula Apai örökségének két változata) című tanulmányában Szilágyi arra figyelmeztet, hogy a Reviczky-életműben ugyanazzal a címmel két különböző szöveg (variáns) létezik, és ebben az esetben nem ajánlott az ultima manus elve alapján elvetni a korábbi változatot. Szilágyi nem dönti el, melyik legyen a mű, ehelyett a módosítások világképi, ideológiai motivációit és jelentőségét tárja fel.

Hasonló kanonizációs dilemma a *Torlódásokban* megidézett regények közül többnél is felmerül, így a *Midás királynál* is, amelyet a folyóiratos (1891–1892) és a kötetes megjelenés (1906) között eltelt hosszú időben Ambrus átírt – de amint azt Szilágyi megjegyzi, a változtatások áttekintését még nem végezte el az irodalomtörténet. A művészregény korábbi, a mitológiai utalásrendszert előtérbe helyező és a kompozíciót leértékelő értelmezőivel szemben Szilágyi éppen a *Midás király* szerkezeti felépítésére összpontosít. Amellett érvel, hogy a nézőpont- és hangnembváltások, a különböző elbeszélői technikák és műfajok ellenpontosító egybefűsülése tudatos döntés eredménye, amely a narráció szintjén teremti meg, képezi le a főhős életét felforgató trauma hatását – és hogy ebben Ambrus mintája valószínűleg szintén *A karthauzi*. Egyéb megoldásra váró feladatok mellett Szilágyi egy olyan értelmezést is hiányol, amely a posztmodern szövegalkotás szempontjából méltatná a regény heterogén szerkesztését.

Nem kevésbé árulkodó tény Szilágyi modernségfelfogására nézve, hogy Jókai Mór az egyetlen olyan szerző, akiről három tanulmány is olvasható a *Torlódásokban*. Kettő ezek közül ráadásul korszakhatár-funkciót tölt be, amennyiben Szilágyi *A jövő század*

regénye (1872–1874) értelmezésével indítja, és az *Ahol a pénz nem isten* (1904) elemzésével zárja kötetét. Ez a szimbolikus gesztus Jókait állítja abba a kiemelt pozícióba, amelybe a *Torlóadások* szerzői közül inkább a kortársi művészeti trendekkel intenzíven rezonáló Ambrus Zoltánt vagy Justh Zsigmondot képzelnénk oda. A nemzetközi irodalmi szcena változásaira szintén érzékeny Jókai esetében azonban nem ezt a szinkrón tájékozottságot hangsúlyozza Szilágyi, hanem az epikai előképek felhasználásának módjára és különböző műfaji keretrendszerek kialakítására kérdez rá.

Amikor betelik az idő... (Jókai Mór: *A jövő század regénye*) című tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy *A jövő század regénye* nem írható le kimerítően azon műfajok egyikével sem, amelyekkel rendszerint azonosítjuk a Jókai-szöveget. Annak tétje ugyanis nem egy statikus társadalom működésének a leírása (utópia) vagy a kívülről érkező szemlélőnek a különböző uralmi rendszerekkel való szembevetése (államregény). Szilágyi meggyőzően érvel amellett, hogy a regény egy látenszen üdvtörténeti ívet – a nemzetiből (partikulárisból) világtörténetivé (egyetemessé) növesztett távlatot – bontakoztat ki. Ennek középpontjában pedig nem a technikai-tudományos perfekcionizmus fejlődéskoncepciója áll, hanem Tatrangi Dávid lokális (székely és szombatos) identitása, amelyet Jókai a kalandregény narratív keretében mozgat. A műfaji kérdéseket szétszalázó gondolatmenet többek között arra világít rá, miként navigál Jókai a különböző népszerű műfajok (mint a tudományos-fantasztikus regény) teremtette szabályok és olvasói elvárások között.

Regény vagy életírás? (Jókai Mór *Benyovszky-regényének műfaji kérdései textológiai vetületben*) című elemzésében a szerző azt vizsgálja, miként viszonyul egymáshoz a Jókai-életműben sajátos szövegpárt alkotó *Gróf Benyovszky életrajza, saját emlékiratai és útleírásai* (1888–1891) két kötete: a fordítás és az arra épülő, azt kiegészítő *Afanázia* című „fikciós próza”. Szilágyi szerint a románc regénypoétikáját követő *Afanáziában* újrakeretezett, fikcionalizált intertextusok mintegy visszahatnak az életrajzra, felmentik a csapodár kalandor vádja alól Benyovszkyt, aki így zavartalanul töltheti be a szabadságot minden elé soroló példakép szerepét. Ezt az írói magatartást, amely más, szintén önéletrajzokon alapuló Jókai-szövegek – *Rab Ráby*, *Trenk Frigyes* – forráskezelésétől eltérően a főhős jellemábrázolásának dokumentarista jellegű helyesbítésére vállalkozik, Szilágyi restaurátori igyekezetnek nevezi, és a belőle fakadó feszültséget tekinti a regény legfőbb érdekességének.

A harmadik Jókai-tanulmány, *Az elhibázott Teremtés* (Jókai Mór: *Ahol a pénz nem isten*), számos ponton kötődik a kötet eleji párjához. Az utolsó – és befejezetlen – Jókai-regény nevelési utópiaként való olvashatósága mozgósítja a korábbi műfaji összegzést, amelyet Szilágyi komparatív elemzéssel gondol tovább, lehetséges előképként sorolva fel a robinzonádokat, Rousseau *Emiljét* és Czakó Zsigmond *Leonáját* is. A többfókuszú értelmezés következtetése, hogy mind az összetett narratív helyzet, mind az irodalmi előképek és hatáselemek reflektált alkalmazása ugyanazt a célkitűzést szolgálja: ezek az eszközök a kivonulással megteremtett idill fenntarthatóságát kérdőjelezi meg.

A műfaji minták – és az azokra épülő olvasói elvárások – kiforgatása, az etikus technikahasználat kérdésköre és az ellenpontosított, ironizált civilizációkritika apropóján joggal tette fel a Jókai-szakirodalom már többször is a kérdést, hogy a regény vajon a tágan értelmezett romantikához vagy a modernitáshoz sorolható. Szilágyi jelzi a dilemmát, de nem kötelezi el magát annak megoldására, mindazonáltal a tanulmány kötetbeli elhelyezése a modernitás iránti részrehajlást sejtet.

A Jókai-művekben hasznosított populáris regiszterek tárgyalása további két regény ilyen típusú megközelítésével egészül ki a *Torlódásokban*. Mikszáth Kálmán első regényének, *Az apám ismerőseinek* (1878) az értelmezésével Szilágyi egy többé-kevésbé megállapodott szakmai diskurzust frissít fel, amikor azt állítja, Mikszáth már e korai – a sikert meghozó novelláskötetek által beárnyékolta – művében kísérletet tett a bűnügyi regény megvalósítására. *A fiatal Mikszáth és a bűnügyi regény formaelvei* című tanulmány újabb filológiai (a regénynek az életművön belüli előzményei és utóélete), prózapoétikai (a nyomozó alakja) és hatástörténeti (Mikszáth két Poe-fordítása) érvekkel támogatja meg azt a konszenzust, amely Mikszáthot tekinti a detektívtörténetet meghonosító kulcsfigurának.

Ehhez képest Lovik Károly 1904-ben megjelent regényének érdemi elemzéséhez – *Mutatio rerum* (Lovik Károly: A leányvári boszorkány) – éppen a népszerű sémák ideiglenes felfüggesztésére van szükség. Szilágyi arra mutat rá részletes értelmezéssel és forrásfeltárással, hogy a szórakoztató irodalomhoz sorolt művet mélystruktúrája (például az alkalmazott lektűrszerű megoldásokkal szembeni irónia vagy az elégikus hangnemre való törekvés) elemeli a tömegirodalomtól. A tanulmány két fő irányvonalat követ: egyrészt egy többetnikumú közösség konfliktusainak dinamikus ábrázolását elemzi, másrészt a címben megjelölt intertextuális kapcsolatot egy 16. századi monda 19. századi átírása (Zichy Géza: *A leányvári boszorkány. Költői beszély*) és Lovik műve között. A két gondolati ív abban a végkövetkeztetésben találkozik, hogy a modernizációként beállított magyarosodás lényegében hanyatlástörténet, hiszen az azzal járó nyelváltás, rendi átalakulás mellett a regény jelenében érvénytelen monda is egy hagyomány felszámolódását fejezi ki.

Míg a populáris műfaji tradíciók reciklálását nyomon követő tanulmányok a hagyományhoz való viszonyulást állítják fókuszba, addig a századvégi novellásköteteket tárgyaló szövegek – *Otthonatlan terek* (Petelei István: *Keresztek*) és *Párizstól Orosházig* (Justh Zsigmond: *A pusztá könyve*) – egy kifejezetten új, még formálódó műfaji konvenció megalkotásának a módjában érdekeltek. A korszak ciklikus kötet-szerkesztési gyakorlatát Szilágyi úgy elemzi Petelei István és Justh Zsigmond egy-egy kötete alapján, hogy közben Mikszáth normateremtő novellaciklusára hagyatkozik referenciaként. *A jó palócokkal* szinte egyszerre megjelenő *Keresztek* (1881) domináns szerkesztési elvét egy tematikus-hangnemi szűrőben azonosítja. Ez a főhősöknek a vigasz reménye nélkül bekövetkező halála = és Szilágyi még úgy is újszerű módszernek minősíti ezt, hogy közben elismeri esetleges korlátait és a kötet relatív

sikertelenségét. A *pusztai könyve* (1891) komparatív elemzése azt világítja meg, hogy a *Jó palócokkal* kimutatható hasonlóságok ellenére – például mindkét mű az irodalmi regionalizmushoz sorolható, és alkalmazza a hálózatos szereplői rendszert – Justh novellaciklusa másképp szerveződik: a narrátor személye, reflexiói tartják össze, és nem a megjelenített táj vagy az ott élők közössége válik a mentalitást meghatározó erővé. Szilágyi tehát mindkét esetben arra a következtetésre jut, hogy a szerzők tudatos szerkesztésmódja más eszközökkel és másfajta kompozíciót hoz létre, mint Mikszáth – Peteleinél nyilván fel sem merülhet az utánzás vagy a szándékos elkülönülés gondolata, Justhról viszont azt állapítja meg Szilágyi, hogy nem epigonja, hanem kreatív továbbgondolója Mikszáth poétikájának.

Az *Egy indulatos élet regénye* (Tolnai Lajos: *A sötét világ*) című tanulmány nem illeszkedik szigorúan a *Bevezetésben* kijelölt vezérfonalak egyikéhez sem, miközben a 20. századi szövegközlések mulasztásait feltáró filológiai vizsgálat módszereiben és célkitűzésében természetesen szorosan kapcsolódik a *Torlódások* koncepciójához, illetve Szilágyi több elemzésében is elhelyez utalásokat Tolnai korabeli megítéléséről, különböző munkáiról, azok interpretációs lehetőségéről. A recenzens továbbá nehezen tudja visszafogni abbéli gyanúját, hogy igazából azért esik szó *A sötét világról* (1894–1895), hogy Arany János ne maradjon ki a századvég hagyományértelmezését tárgyaló kötetből. Szilágyi ugyanis az önéletrajzi ihletésű regény referenciális és/vagy fikciós valóságát Aranyra (és Gyulai Pálra) vonatkozó szövegrészek és források ütköztetésével teszteli. Következtetése az, hogy a poentírozva, regényszerűen megszerkesztett *A sötét világ* csak akkor kezelhető forrásértékű szöveggé, ha szem előtt tartjuk és visszafejtjük az önkritikát mellőző, egyirányú retorikai stratégiát, amelynek célja az én felnövesztése – valamint a mesterek és „versenyársak” rágalmozása. A tanulmány további következtetése tehát az is, hogy a regény Arany János nevű, igazságtalan, lenéző szereplője nem azonos a valódi személlyel.

Talán nem véletlen, hogy a *Torlódások* belső utalásrendszere, az egyes szerzőket és műveket újabb és újabb kontextusba helyező szerkesztésmód ugyanazokat az olvasói reflexeket kapcsolja be, mint a fentebb is tárgyalt novellaciklusok. A „nyomozás” élménye aktív viszonyulásmódra, széljegyzetek írására, további összefüggések keresésére ösztönöz, annál is inkább, mert Szilágyi maga is kritikusan, olykor polemikusan viszonyul a meglévő irodalomtörténeti vélekedésekhez, és nem egyszer jelöl ki további megoldásra váró feladatokat is. A *Bevezetésben* szerényen olvasónaplóhoz hasonlított kötet valójában egy koncentrált századfordulós irodalomtörténet, amely számos erős támpontot és egy meggyőző víziót nyújt arról, hogy miként lehetne összetett korszakká olvasni ennek az időszaknak a szövegeit és jelenségeit.

Tőtös Dorottya